PUNJAB POLICE • PSSSB • PUNJAB PCS • GOVERNMENT EXAMS

HOUSE OF ASPIRANTS

ਆਧੁਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸ

ਅਧਿਆਇ 3

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਨੀਤੀ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

Prepared by someone who has already achieved what you are preparing for.

WEBSITE
houseofaspirants.in

EDITION
October 2026

LANGUAGE
Punjabi & English

House of Aspirants

Punjab's bilingual exam-preparation platform

houseofaspirants.in

Welcome, Aspirant

Thank you for choosing **House of Aspirants**. These notes are written for every serious government-exam aspirant: **exam-oriented, easy to understand and free**.

> *"Prepared by someone who has already achieved what you are preparing for."*

HOW TO GET THE MOST FROM THESE NOTES

1 Read
Go through the chapter once and mark the points that are new to you.

2 Practise
Attempt this chapter's MCQ quiz on houseofaspirants.in.

3 Revise
Check previous year questions on the topic and revise your marked points.

Visit Our Website

- Bilingual notes: Punjabi & English
- Daily quiz & chapter-wise MCQs
- Monthly current affairs
- 10+ years of previous year papers
- Progress tracking

Scan to visit

www.houseofaspirants.in

Join Our Telegram Channel

- Latest notes, first
- Daily updates
- Exam notifications
- Weekly PDFs
- Live guidance sessions

Scan to join

t.me/HouseOfAspirant

Keep Learning. Keep Growing. Keep Achieving.

Team House of Aspirants

© 2026 House of Aspirants. These notes are for educational purposes only. Reproduction, redistribution or commercial use without permission is prohibited.

ਅਧਿਆਇ 3

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਨੀਤੀ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

ਆਧੁਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸ · House of Aspirants

ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ

- ਘੇਰਾ-ਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ (Policy of Ring-Fence)
- ਸਹਾਇਕ ਸੰਧੀ (Subsidiary Alliance)
- ਲੈਪਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Doctrine of Lapse)
- ਐਂਗਲੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ
- ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਸਾਰ

1757 ਤੋਂ 1857 ਤੱਕ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ **ਦੋ-ਪੱਖੀ ਢੰਗ** ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉੱਚਤਾ (ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ) ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ:

- **(a) ਜਿੱਤ ਜਾਂ ਯੁੱਧ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਉਣਾ** — ਪਿਛਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- **(b) ਕੂਟਨੀਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਉਣਾ** — ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ:

ਨੀਤੀ	ਕਿਸ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ
ਘੇਰਾ-ਬੰਦੀ ਨੀਤੀ (Ring-Fence Policy)	ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ (Warren Hastings)
ਸਹਾਇਕ ਸੰਧੀ (Subsidiary Alliance)	ਲਾਰਡ ਵੇਲਜ਼ਲੀ (Lord Wellesley)
ਲੈਪਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Doctrine of Lapse)	ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ (Lord Dalhousie)

ਘੇਰਾ-ਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ (Policy of Ring-Fence)

- **ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ (Warren Hastings)** ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ।
- ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ **ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ** ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਸੀ।
- ਉਦਾਹਰਨ: ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ **ਅਵਧ (Awadh)** ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਖ਼ਰਚਾ ਦੇਵੇਗਾ।
- ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਹਿਯੋਗੀ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ **ਸਹਾਇਕ ਫ਼ੌਜਾਂ** ਰੱਖਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗਠਨ, ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਕਮਾਨ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਖ਼ਰਚਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਭਰਦੇ ਸਨ।

ਸਹਾਇਕ ਸੰਧੀ (Subsidiary Alliance)

ਸ਼ੁਰੂਆਤ **ਲਾਰਡ ਵੇਲਜ਼ਲੀ (Lord Wellesley)** ਨੇ ਕੀਤੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ **ਘੇਰਾ-ਬੰਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ** ਸੀ।

ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕ ਲਈ ਸ਼ਰਤਾਂ

- ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ **ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫ਼ੌਜ** ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖ਼ਰਚੇ ਲਈ ਸਬਸਿਡੀ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।
- ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ **ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ (British Resident)** ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।
- ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਲਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ **ਯੂਰਪੀ ਵਿਅਕਤੀ** ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।
- ਉਹ ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕ ਨਾਲ **ਯੁੱਧ** ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਾਅਦੇ

- ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ।
- ਸਹਿਯੋਗੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਖ਼ਲ ਨਾ ਦੇਣਾ।

ਸਹਾਇਕ ਸੰਧੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜ

ਅਵਧ (Awadh) ਅਜਿਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਸੀ, **1765** ਵਿੱਚ। ਵੇਲਜ਼ਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਧੀਨ ਰਾਜ ਇਹ ਸਨ:

ਰਾਜ	ਸਾਲ
ਹੈਦਰਾਬਾਦ (Hyderabad) ਦਾ ਨਿਜ਼ਾਮ (ਵੇਲਜ਼ਲੀ ਅਧੀਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ)	1798 ਅਤੇ 1800
ਮੈਸੂਰ (Mysore) ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ	1799
ਤੰਜੌਰ (Tanjore) ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ	ਅਕਤੂਬਰ 1799
ਅਵਧ ਦਾ ਨਵਾਬ	ਨਵੰਬਰ 1801
ਪੇਸ਼ਵਾ	ਦਸੰਬਰ 1801
ਬੇਰਾਰ (Berar) ਦਾ ਭੌਂਸਲੇ ਰਾਜਾ	ਦਸੰਬਰ 1803
ਸਿੰਧੀਆ	ਫ਼ਰਵਰੀ 1804
ਜੋਧਪੁਰ (Jodhpur), ਜੈਪੁਰ (Jaipur), ਮਾਚੇਰੀ (Macheri), ਬੂੰਦੀ (Bundi) ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜ ਅਤੇ ਭਰਤਪੁਰ (Bharatpur) ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ	1818
ਹੋਲਕਰ (ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਖ਼ਰੀ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜ)	1818

ਲੈਪਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Doctrine of Lapse)

- **ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ (Lord Dalhousie)** ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- **ਨਿਯਮ:** ਗੋਦ ਲਿਆ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਪਾਲਕ ਪਿਤਾ ਦੀ **ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ** ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ **ਰਾਜ ਦਾ ਨਹੀਂ**। ਸਰਵਉੱਚ ਸ਼ਕਤੀ (ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼) ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਗੋਦ ਲਏ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣਾ ਹੈ।
- ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਪੁਰਸ਼ ਵਾਰਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਮਿਲਾ ਲਏ ਗਏ।
- ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ **ਸਤਾਰਾ (Satara, 1848)**, ਅਤੇ **ਝਾਂਸੀ (Jhansi) ਅਤੇ ਨਾਗਪੁਰ (Nagpur, 1854)**। ਛੋਟੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜੈਤਪੁਰ (ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ), ਸੰਬਲਪੁਰ (ਉੜੀਸਾ) ਅਤੇ ਬਾਘਾਟ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।
- ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ਕੁਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਵਾਬ **ਵਾਜਿਦ ਅਲੀ ਸ਼ਾਹ (Wajid Ali Shah)** ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ **1856 ਵਿੱਚ ਅਵਧ (Awadh)** ਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆ (ਲੈਪਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ)।

ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਰਾਜ	ਸਾਲ
ਸਤਾਰਾ (Satara)	1848
ਸੰਬਲਪੁਰ (Sambalpur)	1849
ਬਾਘਾਟ (Baghat)	1850
ਉਦੈਪੁਰ (Udaipur)	1852
ਨਾਗਪੁਰ (Nagpur)	1854

ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਰਾਜ	ਸਾਲ
ਝਾਂਸੀ (Jhansi)	1854
ਅਵਧ (ਕੁਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ 'ਤੇ)	1856

ਯਾਦ ਰੱਖੋ (REMEMBER)

ਰਿਆਸਤੀ ਰਾਜ ਉਹ ਰਾਜ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਪੂਰੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੇਠ ਸਨ।

ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸੁਝਾਅ (EXAM TIP)

ਇੱਕ ਆਮ ਭੁਲੇਖਾ: **ਅਵਧ (Awadh)** ਨੂੰ **ਕੁਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ** ਕਾਰਨ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਲੈਪਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ। **ਸਤਾਰਾ (Satara)** ਲੈਪਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧੀਨ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਸੀ।

ਐਂਗਲੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ

ਆਕਲੈਂਡ ਦੀ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਨੀਤੀ

- **ਲਾਰਡ ਆਕਲੈਂਡ (Lord Auckland) 1836** ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ **ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਨੀਤੀ** ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ।
- ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਵੀ **ਰੂਸੀ ਹਮਲੇ** ਤੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪਹਿਲ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।
- **ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ (Dost Mohammed)** (ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ) ਨੇ ਮਦਦ ਲਈ ਰੂਸ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ (First Anglo-Afghan War, 1839–42)

- ਇੱਕ ਸਫ਼ਲ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ **ਅਗਸਤ 1839 ਵਿੱਚ ਕਾਬੁਲ (Kabul)** ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਈ।
- ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ **1840** ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ **ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾ (Shah Shuja)** ਨੂੰ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ

- **ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ (John Lawrence, 1864–1869)** ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਬਾਹੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ **ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ** ਅਪਣਾਈ।
- 1863 ਵਿੱਚ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਦਖ਼ਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।
- ਇਹ ਨੀਤੀ ਦੋ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸੀ: (1) ਸਰਹੱਦ 'ਤੇ ਅਮਨ ਭੰਗ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ (2) ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਦਦ ਨਾ ਮੰਗੇ।
- ਜਦੋਂ **ਸ਼ੇਰ ਅਲੀ (Sher Ali)** ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਲਿਟਨ ਅਤੇ ਗਰਵਪੂਰਨ ਰਾਖਵ ਦੀ ਨੀਤੀ

- **ਲਿਟਨ (Lytton) 1876** ਵਿੱਚ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਣਿਆ।
- ਉਸ ਨੇ **"ਗਰਵਪੂਰਨ ਰਾਖਵ" ("proud reserve")** ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ **ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਰਹੱਦਾਂ** ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ "ਪ੍ਰਭਾਵ ਖੇਤਰਾਂ" ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ (Second Anglo-Afghan War, 1878–80)

- ਸ਼ੇਰ ਅਲੀ ਨੇ ਕਾਬੁਲ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੂਤ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਰੂਸੀ ਦੂਤ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
- ਲਿਟਨ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰੂਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੂਤ ਕਾਬੁਲ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਲਿਟਨ ਨੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

- ਸ਼ੇਰ ਅਲੀ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਯੁੱਧ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ **ਯਾਕੂਬ ਖ਼ਾਨ (Yakub Khan)** ਨਾਲ **ਗੰਡਾਮਕ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Gandamak, ਮਈ 1879)** 'ਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਸਾਰ

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਟਕਰਾਅ

- **ਪਲਾਸੀ ਦੀ ਲੜਾਈ (Battle of Plassey, 23 ਜੂਨ 1757):** ਸਿਰਾਜ-ਉਦ-ਦੌਲਾ 'ਤੇ ਰਾਬਰਟ ਕਲਾਈਵ (Robert Clive) ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਖੇਤਰੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ।
- **ਬਕਸਰ ਦੀ ਲੜਾਈ (Battle of Buxar, 1764):** ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਵਾਬ, ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਅਸਲ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ।
- **ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਸੰਧੀਆਂ (Treaties of Allahabad, 1765):** ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਦੀਵਾਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ — ਇੱਕ ਸੰਧੀ ਅਵਧ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਨਾਲ।
- **ਦੋਹਰਾ ਸ਼ਾਸਨ:** 1765–72

ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਧੀਆਂ

ਯੁੱਧ	ਸਮਾਂ	ਸੰਧੀਆਂ
ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ	1767–69	ਮਦਰਾਸ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Madras)
ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ	1780–84	ਮੰਗਲੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Mangalore)
ਤੀਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ	1790–92	ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Seringapatam)
ਚੌਥਾ ਐਂਗਲੋ-ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ	1799	ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੈਸੂਰ 'ਤੇ ਜਿੱਤ
ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ	1775–82	ਸੂਰਤ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Surat, 1775), ਪੁਰੰਦਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Purandhar, 1776), ਵਡਗਾਓਂ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Wadgaon, 1779), ਸਲਬਾਈ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Salbai, 1782) — ਯੁੱਧ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ
ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ	1803–05	ਬਸੀਨ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Bassein, 1802), ਭੋਂਸਲੇ ਨਾਲ ਦੇਵਗਾਓਂ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Devgaon, 1803), ਸਿੰਧੀਆ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀ-ਅੰਜਨਗਾਓਂ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Surji-Anjangaon, 1803), ਹੋਲਕਰ ਨਾਲ ਰਾਜਪੁਰਘਾਟ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Rajpurghat, 1806)
ਤੀਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਮਰਾਠਾ ਯੁੱਧ	1817–19	ਪੂਨਾ ਦੀ ਸੰਧੀ (ਪੇਸ਼ਵਾ), ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (ਸਿੰਧੀਆ), ਮੰਦਸੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (ਹੋਲਕਰ)
ਸਿੰਧ ਦੀ ਜਿੱਤ	1843	ਸਦੀਵੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Eternal Friendship) (ਸਿੰਧ ਦੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼); ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ: ਲਾਰਡ ਐਲਨਬਰੋ (Lord Ellenborough)
ਪੰਜਾਬ	1809, 1838	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Amritsar) (ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼); ਤ੍ਰਿਪੱਖੀ ਸੰਧੀ (Tripartite Treaty) (ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ੁਜਾ)
ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ	1845–46	ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Lahore), ਭੈਰੋਵਾਲ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Bhairowal)
ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ	1848–49	29 ਮਾਰਚ 1849 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਿਲਾਇਆ ਜਾਣਾ

ਯੁੱਧ	ਸਮਾਂ	ਸੰਧੀਆਂ
ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ	1839–42	ਆਕਲੈਂਡ ਦੀ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਨੀਤੀ
ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ	1878–80	ਗੰਡਾਮਕ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Gandamak, ਮਈ 1879)

ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਵਉੱਚਤਾ

- ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਦੀ ਘੇਰਾ-ਬੰਦੀ ਨੀਤੀ
- ਵੇਲਜ਼ਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਸੰਧੀ
- ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦਾ ਲੈਪਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (1848–56)

ਐਂਗਲੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਸੰਬੰਧ

- ਆਕਲੈਂਡ ਦੀ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਨੀਤੀ (ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ) → ਪਹਿਲਾ ਐਂਗਲੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ (1839–1842)
- ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ — ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ
- ਲਿਟਨ — ਗਰਵਪੂਰਨ ਰਾਖਵ ਦੀ ਨੀਤੀ → ਦੂਜਾ ਐਂਗਲੋ-ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ (1878–80)
- ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦ: **ਡੂਰੰਡ ਸਮਝੌਤਾ (Durand Agreement, 1893)**

ਹੋਰ ਤੱਥ

- **ਸਗੌਲੀ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Sagauli, 1816)** ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਨੇਪਾਲ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ ਸੀ।
- **ਬਰਮਾ (Burma)** ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਐਂਗਲੋ-ਬਰਮੀ ਯੁੱਧਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ **1885** ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ; ਇਸ ਨੂੰ **1935** ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- **ਲ੍ਹਾਸਾ ਦੀ ਸੰਧੀ (Treaty of Lhasa, 1904)** ਤਿੱਬਤ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ ਸੀ।

ਤੁਰੰਤ ਦੁਹਰਾਈ (QUICK REVISION)

ਅਧਿਆਇ 3 ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ

1. ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਕੂਟਨੀਤੀ/ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ।
2. ਘੇਰਾ-ਬੰਦੀ ਨੀਤੀ (ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼): ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਅਵਧ, ਗੁਆਂਢੀ ਦੇ ਖ਼ਰਚੇ 'ਤੇ।
3. ਸਹਾਇਕ ਸੰਧੀ (ਵੇਲਜ਼ਲੀ): ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫ਼ੌਜਾਂ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਜਿਸ ਦਾ ਖ਼ਰਚਾ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਕ ਭਰਦਾ ਸੀ।
4. ਹੈਦਰਾਬਾਦ (1798) ਵੇਲਜ਼ਲੀ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਸੰਧੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਸੀ; ਹੋਲਕਰ (1818) ਆਖ਼ਰੀ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜ ਸੀ।
5. ਲੈਪਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (ਡਲਹੌਜ਼ੀ): ਗੋਦ ਲਿਆ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜ ਦਾ ਵਾਰਸ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਸਤਾਰਾ (1848) ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਸੀ।
6. ਕੁਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਕਾਰਨ 1856 ਵਿੱਚ ਅਵਧ ਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ; ਨਵਾਬ ਵਾਜਿਦ ਅਲੀ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹਟਾਇਆ ਗਿਆ।
7. ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਨੀਤੀ (ਆਕਲੈਂਡ) ਕਾਰਨ ਪਹਿਲਾ ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ (1839–42) ਹੋਇਆ।
8. ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ: ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਿਸ਼ਕਿਰਿਆਤਾ; ਲਿਟਨ: ਗਰਵਪੂਰਨ ਰਾਖਵ।
9. ਦੂਜਾ ਅਫ਼ਗਾਨ ਯੁੱਧ ਗੰਡਾਮਕ ਦੀ ਸੰਧੀ (1879) ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋਇਆ; ਡੂਰੰਡ ਸਮਝੌਤਾ 1893 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।
10. ਸਗੌਲੀ ਦੀ ਸੰਧੀ (1816) – ਨੇਪਾਲ; ਬਰਮਾ 1885 ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ; ਲ੍ਹਾਸਾ ਦੀ ਸੰਧੀ (1904) – ਤਿੱਬਤ।